

О. Б. Комарніцький,
канд. іст. наук, доцент
О. М. Завальнюк,
канд. іст. наук., професор;
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ВОЛОДИМИР ГАГЕНМЕЙСТЕР: КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД БІОГРАФІЇ

У статті висвітлюються основні віхи життя, творчої та громадської діяльності Володимира Миколайовича Гагенмейстера (1887-1938 рр.), талановитого мистецтвознавця, графіка, педагога. Особливу увагу звернуто на Кам'янецький період його життя.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, Володимир Гагенмейстер, майстерня, школа, мистецтво, художник, пам'ятки.

У культурному житті Поділля помітне місце посідає постать Володимира Миколайовича Гагенмейстера, відомого українського мистецтвознавця, графіка, етнографа, майстра поліграфічної справи, педагога. Деякі аспекти його діяльності розкрили у своїх працях С. Білокінь [1], А. Данилюк [4], К. Дегтяр [5], А. Ковальчук [8], М. Конишева [9], А. Паравійчук [10], Н. Урсу [12], В. Шпильова [13], О.М. Завальнюк і О.Б. Комарніцький [2]. Утім синтетичної роботи про кам'янець-подільський період життя і діяльності В.М. Гагенмейстера поки що немає.

Володимир (Карл-Ріхард) Миколайович (Едуард-Янович) Гагенмейстер народився 30 травня (12 червня) 1887 р. в місті Виборг, в родині військового урядовця [9, с.86]. Рід його батька з 1624 р. належав до лицарства Лівонії герба "Гаген" (по жіночій лінії до герба "Равич"). Батьків дід Едуард служив урядовцем у Варшаві, мав масток Хрищановіц Варшавської губернії. Мати Анна-Марія була естонкою [1, с. 34].

У 1893 р. сім'я переїхала у Псков, де Володимир вступив до губернської чоловічої гімназії. Згодом хлопця перевели у Сергієвське реальне училище, яке закінчив у 1904 р. [7, с. 48]. Навчання продовжив у Петербурзькому художньо-промисловому училищі барона А. Штігліца, де оволодівав фахом "Історія ужиткового мистецтва, композиція". Тут він слухав виклади з історії побуту народів світу в професора Хілінського, з історії світового мистецтва – в академіка Чичагова, з історії орнаменту (студіювання стилів) – Кверфельдта, з історії літератури – у Князева. Училище мало добру книгозбірню й багатий музей, добре обладнану керамічну майстерню. Студенти працювали за різноманітними напрямками і лише на останніх курсах могли спеціалізуватись у чомусь одному. Так, В. Гагенмейстер до закінчення курсу подав роботи, виконані у двадцяти варіантах різних технік [4, с. 119]. Щорічна шкільна рада направляла його у відраження для студіювання й збирання пам'яток старовини. Зберігся "Диплом, даний от С.-Петербурзького Центрального Училища технического рисования Барона Штиглица Владимиру Николаевичу Гагенмейстеру в удостоверение того, что он в Мае 1913 года с успехом окончил полный курс сего Училища и прошел специальный курс керамики и удостоен звания художника по прикладному искусству" [8, с. 271]. У списку учнів училища за 1913 р., що з успіхом закін-

чили його та удостоїлися звання художника з ужиткового мистецтва з відрядженням за кордон, значиться й Володимир Гагенмейстер. Ця подорож тривала близько року [7, с. 48].

Повернувшись, навчався на педагогічних курсах, після закінчення яких отримав право викладати малювання та креслення у середніх училищах [6, арк. 30 зв.]. 23 червня 1914 р. за наказом Міністерства народної освіти Гагенмейстера призначено штатним викладачем ліпки, малярства, геометричного й проєкційного креслення художньо-промислової школи Н.Ф. Фан-дер-Фліта у Пскові. Він працював там і як охоронець (кустос) художньо-промислового музею [1, с. 35].

У 1915 р. Міністерство торгівлі й промисловості відрядило художника на Поволжя, Кавказ і Україну для студіювання й збирання матеріалів і пам'яток народного мистецтва. Гагенмейстер розпочав свої студії з музеїв Москви, Петрограда, Києва й Полтави, а продовжив їх у селах Поділля й Полтавщини, що стало в майбутньому основою написання книг з народного мистецтва України [7, с. 49].

1 листопада 1916 р. Володимира Гагенмейстера перевели на посаду завідувача Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої майстерні [7, с. 49], яку було створено на базі художньо-промислової школи (організовано у 1905 році художником-передвижником В.К. Розвадовським) [9, с. 86]. В. Гагенмейстер керував закладом до кінця його існування (1933 р.). З іменем очільника школи пов'язане піднесення цього культурного осередку. На кандидатурі В. Гагенмейстера зупинились, певно, з тієї причини, що він не був українцем. На щастя, начальство прорахувалось. А. Паравійчук слушно зауважив, що, виховуючись на мистецьких зразках прибалтійського краю й петербурзьких музеїв, Гагенмейстер, природно, не міг знати ні звичаїв, ні побуту, ні народного мистецтва Поділля [10, с. 85]. Але вишуканий смак митця привернув до України його душу, потужний потенціал народного мистецтва. Поділля так його вразило, що Гагенмейстер присвятив йому решту свого життя. Не знаючи української мови, опанував її, і вже з 1922 р. нею викладав. “Наш Глечик” – звали його поміж себе учні, натякаючи на найперше захоплення Володимира Миколайовича (подільський глечик) і обіграючи його своєрідну вимову [13, с. 23].

Маловідомою сторінкою у біографії В. Гагенмейстера є його навчання у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. На початку жовтня 1918 р. він подав заяву на ім'я ректора І.І. Огієнка з проханням прийняти його до закладу вільним слухачем історико-філологічного факультету. Іван Іванович підтримав прагнення абітурієнта навчатися [6, арк. 22]. Студіював науку студент Гагенмейстер досить успішно. Це підтверджують дані його лекційної книжки. За існуючою тоді п'ятибальною системою (“відмінно”, “дуже добре”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”) студент на “дуже добре” засвоїв такі навчальні предмети: “Історія української мови” (викладач – І. Огієнко), “Історія української літератури”, “Українська література”, “Історія давньої української літератури”, “Історія всесвітньої літератури” (Л. Білецький), “Слов'янознавство”, “Польська мова” (М. Драй-Хмара), “Історія України”, “Історія Сходу”, “Історія Болгарії”, “Історія абсолютизму та французької літератури” (П. Клепатський), “Історія Поділля”, “Історія українського народного мистецтва”, “Історія всесвітнього мистецтва”, “Теорія літератури” (Ю. Сі-

цінський), “Німецька мова”, “Історія західноєвропейської літератури” (Попович), “Французька мова” (Годило-Годлевська), “Історія новітньої української літератури” (М. Плевако), “Вступ до філософії”, “Історія давньої філософії” (М. Васильківський), “Педагогіка” (С. Русова), “Історія Московщини”, “Історія слов’ян”, “Економічна історія нового часу” (Є. Сташевський), “Соціальна історія нових часів” (П. Клименко), “Слов’яно-українська палеографія” (С. Гаєвський), “Українська педагогічна освіта” (М. Грінченко). На “добре” Гагенмейстер склав політекономію (викладач – С. Сидоряк) та історію музики (М. Грінченко) [6, арк. 10 зв.-18]. Відвідував Володимир Миколайович лекції і після реорганізації університету в академію (інститут) теоретичних наук, а згодом – в інститут народної освіти. Закінчив навчальний заклад у 1922 р. [6, арк. 32].

Крім навчання, він активно працював у науковому товаристві К-ПДУУ. Не лишився він і поза діяльністю організованої у 1921 р. при ІНО Науково-дослідної кафедри [6, арк.32]. У списку членів за порядком вступу він значився п’ятнадцятим. З-поміж різних праць, опублікованих членами кафедри, й проведених нею заходів Юхим Сіцінський відзначив доповідь В. Гагенмейстера про нові археологічні знахідки на Поділлі. За даними доповідача, біля села Баговиці, за десять верст від Кам’янець, у 1924-1925 рр. було виявлено керамічні фігурки й черепки посуду, що належали до трипільської культури. 10 січня 1926 р. Гагенмейстер зробив доповідь “Розписи хат на Кам’яничині”, 14 листопада – “Стінні розписи Смотрицької синагоги” [1, с. 35].

У 1919 р. разом з Ю. Сіцінським, В. Гериничем, А. Середою та П. Холодним В. Гагенмейстер працював у кам’янецькій “Просвіті”. Того самого року він виконав проекти подільських гривень (номіналом 2, 6, 10 і 20 грн) [11]. На їхній основі згодом були випущені бони Кам’янець-Подільської міської управи. Він створив також обкладинку до першого числа літературно-художнього журналу ІНО “Буяння” (1921 р., ред. В. Кириленко) [8, с. 272].

Наприкінці 1920 р. на підставі загального розпорядження влади утворився Кам’янець-Подільський комітет охорони пам’яток старовини, мистецтва й природи (“Комподкост”). Очоловав його історик П. Клименко, а співробітниками стали викладачі ІНО Ю. Сіцінський, Є. Сташевський та В. Гагенмейстер [7, с. 49]. У 1921-1922 рр. “Комподкост” перетворився на головний осередок археологічних студій на Кам’яничині, оскільки колишні науково-археологічні товариства як незареєстровані, згідно з тодішнім законодавством, “самі собою закрилися”. У червні 1921 р. “Комподкост” влаштував у місцевому ІНО археологічну виставку. Одну з лекцій прочитав тут і В. Гагенмейстер – “Народне мистецтво на Поділлі” [2, с. 131].

Коли у 1925 р. при історико-археологічному музеї заснували Кам’янець-Подільське наукове товариство, В. Гагенмейстер увійшов до його складу. Одночасно він був також аспірантом Харківського художнього інституту [7, с. 49], викладачем образотворчого мистецтва Кам’янець-Подільського ІНО [6, арк. 32].

Все ж найбільше праці В.Гагенмейстер віддавав очолованій ним художньо-ремісничій майстерні. Під час революційних подій 1917-1920 рр. її було реорганізовано у художньо-промислову школу для дорослих [7, с. 49], а в 1921 р. – художньо-промисловий технікум ім. Г. Сковороди. У 1923 р. на базі технікуму створили художньо-проми-

слову професійну школу [3, с. 158]. Тут Володимир Миколайович викладав історію всесвітнього ужиткового мистецтва, композицію й графіку. Під час літніх канікул він створював дослідницькі групи з викладачів і учнів, які роз'їжджали по селах Поділля, збирали зразки місцевих виробів, робили замальовки розписів і будівель, виявляли народних умільців [1, с. 36].

Керівник дбав про розвиток школи. Як згадувала краєзнавець Тамара Сис, “у той важкий час В. Гагенмейстер домагається збільшення чисельності учнів і відкриття нових відділів”. 1921 року школа потроїла набір учнів. Крім керамічного, було відкрито також і ткацький та літографічний відділи [4, с. 120]. Тут він працював до 1933 року, коли було закрито українські гуманітарні заклади по всій Україні.

Глибоко вивчав природу, історичні пам'ятки, етнографію, мистецтво Поділля і відображав сприйняте в графічних роботах, наукових публікаціях. Здійснив 87 власних мистецьких видань, зокрема 15 альбомів архітектурних й історичних пам'яток Кам'янця і Поділля [3, с. 158]. Виняткова цінність його робіт полягає в тому, що вони зафіксували вигляд пам'яток 1920-х років. У фондах історичного музею-заповідника зберігаються численні колекції робіт і альбомів В. Гагенмейстера. Серед них виділяються альбоми (“Кераміка гончара Бахури”, “Розпис хат Кам'яниччини”, “Старий Кам'янець-Подільський”), колекції листівок та картин з видами, архітектурними пам'ятками Кам'янця і Поділля, ілюстрації до книг з прикладного мистецтва, грамоти, портретні роботи тощо [2, с. 133].

У спадщині художника – дуже цінні для етнографічної науки замальовки, автолітографії пам'яток народної архітектури Кам'яниччини. Наприклад, будинки і клуні в с. Попівці, будинки з ганком, комори та курники в с. Цибулівка, печі в с. Гуменці, комори в с. Ходорівці, церкви в с. Карвасари. Високими художніми якостями відзначаються автолітографії “Зимове місто”, “Стара фортеця”, “Турецький міст” [5, с. 114]. Великий інтерес викликають його серії поштових листівок: “Одяг Поділля”, “Гончарство на Поділлі. с. Адамівка” [13, с. 23].

До найцікавіших праць В. Гагенмейстера належить книга “Селянські настінні розписи Кам'яниччини” (Кам'янець-Подільський, 1930). Вона складається з 36 сторінок тексту з ілюстраціями і 50 кольорових таблиць. Художник високо оцінює розписи та майстерність народних умільців краю, докладно зупиняється на техніці розпису [10, с. 86].

Оздобам з паперу – витинанкам – Володимир Миколайович присвятив окрему працю “Настінні паперові прикраси Кам'яниччини”. Він вказав на місця їхнього застосування: на стелі, сволюку, стіні між вікнами, зовнішній стіні під стріхою.

З дослідженням давніх культурних традицій народу пов'язана праця В. Гагенмейстера “Поділля. Гутне шкло” (Кам'янець-Подільський, 1931). Автор дослідив архівні матеріали та колекції музеїв міста, описав форми і технологію виготовлення виробів з гутного скла, довів, що гутні на Поділлі були розповсюджені 200 років тому [4, с. 121].

Серед унікальних праць митця також – “Українська старовина. Подільське гончарство”, “Кахлі. Україна, Росія, Польща”, “Зразки народного мистецтва на Поділлі”, “Українська графіка Поділля” [7, с. 50], “Вишивка низю. Тульчинщина”, “Мистецтво Єгипту”, “Трецька кераміка” тощо [4, с. 120].

У 1931 р. правлячий режим, намагаючись “задушити” художньо-промислову школу, яку розглядав як українознавчий осередок, звузив її профіль, перетворивши на скло-керамічний технікум. Відтак видавництво закладу було ліквідовано. Книжку “Поділля. Гутне скло” В. Гагенмейстер випустив уже як видання красназнавчого музею, підписавшись – “директор Кам’янецького шкляно-порцелянового технікуму”. В. Січинський наголошував: “Хоч школа утримувалася майже власними силами, маючи лише невелику допомогу від міського самоврядування (а може, саме тому!) була владою “переорганізована” на “Шкляно-порцелянову”, а її організаторів та співробітників розігнано...” [1, с. 39].

У 1933 р. технікум, колектив якого встиг зробити чимало для української культури, ліквідували. Студентів перевели до міста Балахни Горьковської області. На запрошення старого товариша по кам’янецькій “Просвіті” А. Середи В. Гагенмейстер переїхав до Харкова, де розпочав викладацьку практику в поліграфічному інституті [7, с. 50]. Василь Касіян згадував, як був присутній на одному з його викладів. “Я подивляв його методиці викладання. Окремі вузлові місця його лекції він демонстрував крейдою, рисуючи на чорній дошці. Це було незвично, дивувало і доносило до слухачів ясність змісту. Не кожен художник наважиться на таке супроводження лекції. Володимир Миколайович був завжди привітної вдачі, з ласкавою усмішкою, чим привертав до себе людей” [1, с. 39].

У 1936 р. В. Гагенмейстер переїхав до Києва. Тут він завідував Експериментальними художніми майстернями при Музеї українського мистецтва, мешкав у 19-му корпусі музейного містечка. Того ж року з його оправою й форзацом у Держлітвидаві вийшла “Лісова пісня” Лесі Українки, а у 1937 р. – Шевченкові “Поеми” [1, с. 39].

Вночі 12 грудня 1937 р. Володимира Миколайовича заарештували. Його дочці Ользі було тоді лише 10 років. Постановою “трійки” Київського облуправління НКВС від 31 грудня художника звинуватили за участь в українській націоналістичній організації УВО та шпигунство на користь буржуазної Польщі “по завданню Гериновича” [7, с. 52]. А 20 січня 1938 р. його розстріляли. У подальші роки й без того рідкісні кам’янецькі українознавчі видання – праці “викритого ворога народу” – вилучали і знищували.

Його сім’я змушена була прожити далеко від рідних країв. Лише у 1963 р. донька Ольга повернулася в Україну. У 1965 р. вона прибула до Кам’янця-Подільського [11]. Саме за її клопотанням 3 січня 1971 р. В. Гагенмайстера повністю реабілітували [7, с. 52]. Після здобуття Україною незалежності, у 1993 р.; в Кам’янці-Подільському було відновлено роботу художньо-промислової школи, якій присвоїли ім’я її багаторічного директора [11]. Пам’ять про Володимира Гагенмейстера кам’яничани увіковічили у назві однієї з вулиць міста.

Список використаних джерел:

1. Білокінь С. “Білі круки” подільського друкарства / С.Білокінь // Пам’ятки України: історія та культура. – К., 2002. – №3-4 (128-129). – С.33-45.
2. Володимир Миколайович Гагенмейстер (1887-1938 рр.) // Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Минуле і сучасне Кам’янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: історичні нариси. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. 1. – С.129-135.

3. Гагенмейстер Володимир Миколайович // Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 157-158.
4. Данилюк А. Володимир Гагенмейстер / А.Данилюк // Жовтень: літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України. – К., 1976. – №12. – С.119-121.
5. Дегтяр К.Б. В.М. Гагенмейстер (1887-1938) – дослідник українського народного мистецтва (До 100-річчя з дня народження) / К.Б. Дегтяр // VII Подільська історико-краєзнавча конференція: тези доповідей: секція історія радянського періоду / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 114-115.
6. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р. 582. – Оп. 2. – Спр. 419.
7. Ерн О. (Гагенмейстер-Корецька). Закоханий у Поділля. (На основі спогадів дочки “ворога народу”, учнів КПХІІІ, архівних документів) / О. Ерн // Подільське братство: інформаційний вісник. – Кам'янець-Подільський, 1993. – №3. – С.48-54.
8. Ковальчук А. В. Гагенмейстер та художньо-промислова школа в Кам'янці-Подільському / А. Ковальчук // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: Л.П. Станіславська (відп. ред.), В.С. Лозовий, Н.М. Рибчак та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори – 2006”, 2010. – С. 269-277.
9. Конишева М. Поділля в творчості художника-графіка В.М. Гагенмейстера / М. Конишева // Музей і Поділля: тези доповідей наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: Л.В. Баженов (відп. ред.), С.Е. Баженова, Л.П. Станіславська]. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 86-87.
10. Паравійчук А.Г. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа / А.Г. Паравійчук // Народна творчість та етнографія: науково-популярний журнал. – К., 1984. – № 1 (185). – С. 85-86.
11. Семенова Н. Гагенмейстер / Н. Семенова // Подолянин. – Кам'янець-Подільський. – 2003. – 18 липня.
12. Урсу Н.О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера / Н.О. Урсу // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: серія соціально-педагогічна / [редкол.: Ю.М. Ковальчук (відп.ред.), Л.В. Долинська, О.С. Кучерук та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 216-223.
13. Шпильова В. В. Гагенмейстер – художник і діяч / В. Шпильова // Подільське братство: інформаційний вісник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – № 2. – С. 18, 23.

The article deals with the main landmarks of life, creative and social activities of Volodymyr Mykolayovych Gagenmeister (1887-1938), a talented art critic, graphic artist, pedagogue. Special attention is paid to Kamyanetskyi period of his life.

Key words: Kamyanets-Podilsky, Volodymyr Gagenmeister, studio (work-shop), school, art, artist; old relics and monuments.

Отримано: 1.06.2010